

NAUJI LEIDINIAI APIE LIETUVOS PILIAKALNIUS

VITKŪNAS, Manvydas; ZABIELA, Gintautas. *Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2017. – 88 p. ISBN 978-609-95900-1-1

Lietuvos piliakalniai. Atlasas. T. IV. Sud. Zenonas BAUBONIS, Darius STONČIUS, Egidijus ŠATAVIČIUS, Gintautas ZABIELA. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2017. – 224 p. ISBN 978-609-95900-4-2

BAUBONIS, Zenonas; ZABIELA, Gintautas. *Klaipėdos rajono piliakalniai*. Klaipėda: Druka, 2017. – 83 p. ISBN 978-609-404-252-2

BAUBONIS, Zenonas; VIRŠILIENĖ, Jurgita; ZABIELA, Gintautas. *Šilalės rajono piliakalniai*. Vilnius: Druka, 2017. – 172 p. ISBN 978-609-95994-0-3

BALTRAMIEJŪNAITĖ, Dovilė. *Tauragnų krašto piliakalniai*. Tauragnai: VšĮ Archeologijos centras, 2017. – 44 p. ISBN 978-609-96001-0-9

VIRŠILIENĖ, Jurgita; ZABIELA, Gintautas. *Atgimę piliakalniai*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2018. – 219 p. ISBN 978-609-95900-5-9

Miglė Urbonaitė-Ubė
Klaipėdos universitetas

Lietuvoje aptinkama didžiausia koncentracija piliakalnių toje Europos dalyje, kur šis fenomenas yra žinomas. Piliakalniuose žmonės pradėjo kurtis dar II–I tūkstantmečių pr. Kr. sandūroje. Šis jau skirtingo tipo gyvenviečių įrengimo būdas siejamas su brūkšniuotosios keramikos kultūra ir pasikeitusiu bendruomenių gyvenimo būdu. Prasidėjus bronzos amžiui, Lietuvos teritorijoje gyvenusios bendruomenės gyveno vis sėsliau, pradėta plačiau vystyti žemdirbystė, kuri neolito laikotarpiu buvo mažai plėtota, o pagrindinė ūkio šaka buvo gyvulininkystė¹. Taigi bendruomenės pradėjo kaupti daugiau atsargų, kurias reikėjo saugoti, tad piliakalnių kūrimasis gali būti siejamas su atsiradusia būtinybe apsaugoti savo sukaupą turtą ir išaugusia karinių konfliktų rizika. Piliakalnių formos, kiekis ir paskirtis kito priklausomai nuo laikotarpio realijų. Šių kultūros paveldo objektų istorija glaudžiai siejasi su ginkluotais susidūrimais, genčių konsolidacija ir galiausiai valstybės sukūrimu. Tad šiandieninės visuomenės sąmonėje piliakalnis yra vienas iš valstybingumo simbolių. Šiam vaizdinui susiformuoti daugiausia įtakos turėjo viduramžių kovos tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos ordino bei jo atšakos Livonijoje. Piliakalnis suvokiamas

¹ PILIČIAUSKAS, Gytis. *Virvelinės keramikos kultūra Lietuvoje 2800–2400 cal BC*. Vilnius, 2018.

ne tik kaip archeologinis paminklas, bet ir kaip tiesioginis nepriklausomos istorijos liudytojas bei laisvės simbolis.

Dėl gana plokščio gamtinio kraštovaizdžio piliakalniai yra bene geriausiai visuomenės atpažįstami archeologinio paveldo objektai. Jų išraiškingumas lėmė ir didelį mokslininkų, kraštotyrininkų ir bendruomenių susidomėjimą jau nuo XIX amžiaus. 2015 m. Lietuvos Respublikos Seimas nutarė 2017 metus paskelbti Piliakalnių metais. Nutarime įvardyta, kad piliakalniai yra baltų kultūros ir ankstyvosios Lietuvos valstybės simboliai, valstybingumo liudytojai ir atgimimo sąjūdžio įkvėpimo šaltinis, tačiau jų reikšmė kol kas nėra įsisąmoninta, o apsauga nepakankama². Vykdamas Piliakalnių metų programą ir ruošiantis valstybės atkūrimo šimtmečiui, vos per dvejus metus (2017–2018) dienos šviesą išvydo šeši leidiniai, skirti piliakalnių pažinimui, įprasminimui ir aktualinimui.

Šie leidiniai turinio atžvilgiu gana skirtingi – tai mokslo studija, 2005 m. išleisto piliakalnių atlaso tritomio papildymas, rajoninių piliakalnių atlasai ir piliakalnių tvarkybai skirtas leidinys. Kadangi jie dedikuoti vienai progai, tad šiuo straipsniu visus juos apžvelgsime.

Vienintelį šioje knygų virtinėje mokslinį leidinį „Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas“ 2017 m. parengė Manvydas Vitkūnas ir Gintautas Zabiela. Šio gausiai iliustruoto leidinio tikslas: „atskleisti piliakalnių raidą ir reikšmę baltų žemėse nuo piliakalnių įrengimo pradžios iki mūsų dienų, išryškinti baltų piliakalnius Europos proistorės ir istorinių laikų piliakalnių kontekste“³. Išsikeltas vienas labai svarbus ir ambicingas tikslas: peržengti Lietuvos teritorijos ribas ir piliakalnių raidą bei reikšmę analizuoti platesniame regione, apimant dabartinės Latvijos, Baltarusijos, Rusijos, Ukrainos teritorijas. Neretai piliakalnių ar kitų archeologinių objektų paplitimas analizuojamas tik dabartinių šalių teritorijoje, retai išsamiai lyginant ar aptariant kituose regionuose aptinkamus analogiškus ar tų pačių kultūrinių grupių įrengtus piliakalnius. Tad šiuo aspektu mokslo studija itin turtinga lyginamąja medžiaga ir atskleistu bendraeuropiniu kontekstu. Piliakalniai studijoje suvokiami kaip bendras baltų genčių arealo fenomenas – vienas iš bendruomenės konsolidavusių veiksnių.

Studija, kaip ir daugelis kitų istorijos ar archeologijos veikalų, sudaryta chronologiniu principu. Didžiausias dėmesys skiriamas ankstyviesiems piliakalniams Rytų Lietuvoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje. Toks pasirinkimas visiškai nestebina, nes būtent šiose teritorijose aptinkamas tankiausias piliakalnių tinklas, jie gausiau archeologiškai tyrinėti. Šio periodo piliakalnių vakarinis arealas lieka mažai pažintas: jų negausu,

² Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl 2017 metų paskelbimo Piliakalnių metais“ [interaktyvus], 2015 06 22, [žiūrėta 2019 01 20]. Prieitis per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/727ddfe018b411e5bfc0854048a4e288>>.

³ VITKŪNAS, Manvydas; ZABIELA, Gintautas. *Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas*. Vilnius, 2017, p. 2.

tyrimų atlikta nedaug, tad studijos autoriai negali sau leisti daryti platesnių išvalgy, kad ir kaip to norėtų skaitytojai.

Keliaujant laiku toliau, aptariami jau gentinio laikotarpio piliakalniai (I–XII a.), kurie grupuojami pagal genčių apgyvenimo regionus. Vienų genčių piliakalniai nagrinėti daugiau nei kitų, nes autoriai vėl susiduria su tyrimų atskiruose regionuose stoka. Kaip atskira piliakalnių grupė išskiriami Nemuno vidurupiui būdingi miniatiūriniai piliakalniai. Šis piliakalnių tipas būdingas tik pirmajai geležies amžiaus pusei ir siejamas su bendruomenių slėptuvėmis.

Vėlyvieji (XIII–XV a. pirmosios pusės) piliakalniai – Lietuvos kovų su Vokiečių ordinu liudininkai. Šiame skyriuje glaustai pristatomi ir Šeimyniškieliuose vykę archeologiniai tyrimai bei jų rezultatai, atspindintys XIII a. vidurio – XIV a. pabaigos laikotarpį. Šeimyniškielių tyrimų svarba ir reikšmė Lietuvos istorijos ir archeologijos mokslui yra neabejotina – tai vienintelis visiškai ištirtas piliakalnis visos valstybės teritorijoje. Čia Gintautas Zabiela ir Tomas Baranauskas lokalizuoja ir legendinę Mindaugo rezidenciją – Vorutą⁴. Kol kas tai vis dar hipotetinė vieta, ir tvirtų įrodymų šiam faktui pagrįsti nėra. Glaustai pateikiama ir Kernavės komplekso situacija bei istorija. O pasakoti tikrai yra ką – daug dešimtmečių nuosekliai vykdomi archeologiniai tyrimai piliakalnių aikštelėse, žemutinio miesto vietoje ir Kriveikiškio kapinyne suteikė nemažai duomenų apie viduramžių bendruomenių gyvenimo ypatumus. Šiame skyriuje autoriai pateikia ir rašytinių šaltinių informaciją apie viduramžių pilis bei ten vykusias kovas. Tokia informacija neretai papildo ir praskaidrina techninį mokslinį tekstą.

Labai vertingas ir įdomus skyrius apie piliakalnių likimą, t. y. laikotarpį po to, kai piliakalniai prarado savo tiesioginę funkciją. Juk dažnai net nesusimąstome apie kultūros paveldo objektų reikšmę šiandiniame gyvenime, dažnai tai tiesiog objektai, kurie mena praeitį ir šiuo metu bendruomenėse aiškių funkcinių ar dvasinių prasmų neturi. Vis dėlto gyvi padavimai apie piliakalnius, sakralinių vietų ir dvarų įkūrimą ant piliakalnių ar greta jų rodo, kad nors piliakalniai ir neteko savo pirminės funkcijos, tačiau žmonių atmintyje išliko kaip istorinės ir sakralios atminties simboliai. Visiems puikiai žinomas tokio piliakalnio pavyzdys galėtų būti Kryžių kalnas, arba kitaip – Jurgaičių piliakalnis. Tai viena žymiausių šiuolaikinių sakralinių vietų Lietuvoje ir Europoje, nors archeologams ji asocijuojasi su čia lokalizuojama istorine XIV a. Kulių pilimi⁵.

Ši mokslo studija aiškiai ir koncentruotai pristatė svarbiausius baltų piliakalnių raidos aspektus ir sujungė iki šiol žinomą informaciją į darnią visumą, apimdama bendrą Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos, Ukrainos ir Rusijos archeologijos paveldą.

Po nepriklausomybės atkūrimo pirmieji piliakalnių atlasai pasirodė 2005 metais. Tai didžiulio Gintauto Zabelos ir Zenono Baubonio atlikto darbo rezultatas. Pirmą kartą

⁴ Ibid., p. 61; BARANAUSKAS, Tomas; ZABIELA, Gintautas. *Vorutos pilis*. Vilnius, 2001, p. 1–16.

⁵ VITKŪNAS, M.; ZABIELA, G. Op. cit., p. 80.

buvo sudarytas visų Lietuvos piliakalnių sąvadas su šio archeologinio paveldo aprašais, fotonuotraukomis ir kita aktualia informacija. Minint Piliakalnių metus 2017 m. dienos šviesą išvydo ir ketvirtasis Lietuvos piliakalnių atlaso tomas, kuris papildė tritomį 92-iem daugiau nei per dešimtmetį naujai aptiktais objektais⁶. Šį kartą tomą parengė keturi autoriai: Zenonas Baubonis, Darius Stončius, Egidijus Šatavičius ir Gintautas Zabiela. Galima pasidžiaugti, kad leidinyje jau naudojamos bepiločių skraidyklių darytos fotografijos, o LIDAR duomenų pagrindu parengti piliakalnių situacijos planai.

Šio tomo naujovė – jau sunaikintų piliakalnių įtraukimas į sąvadą. Ši aprašymų ir kartografinė informacija pateikta iš Johanno Michaelio Guisės (1796–1861) rinkinio, saugomo Proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje (*Museum für Vor- und Frühgeschichte*) Berlyne. Šis Prūsijos tyrinėtojas kartografavo ir braižė Klaipėdos krašto piliakalnių, pateikdamas jų situacijos planus ir trumpus aprašus. Iki šiol šie istoriniai dokumentai Lietuvoje nebuvo publikuoti, o jų pasirodymas suteikia daug vertingos informacijos. Pagal išlikusias schemas identifiukuota itin daug diskusijų ir kontroversijų archeologų bendruomenėje sulaukusi Poys pilies vieta. Atlase ši pilis įvardijama kaip Kalniškių piliakalnis⁷. Piliakalnis dar 1827–1828 m. žymimas J. M. Guisės schemose, o netrukus po fiksacijos nukastas.

Vienu iš piliakalnių atlasų trūkumų yra minimas itin platus netyrinėtų piliakalnių datavimas. Archeologiškai netyrinėti objektai datuojami pagal aikštelės formą, pylimų skaičių ir kitus vizualius parametrus, jų chronologija kartais siekia ir tūkstantį ar daugiau metų. Abejonių tokiu datavimu jau buvo išsakyta ir pirmųjų tomų recenzijoje⁸. Vis dėlto reikia konstatuoti, kad tiksli daugelio piliakalnių chronologija nėra nustatyta dėl archeologinių tyrimų trūkumo, todėl jie ir datuojami labai plačiu periodu, remiantis reljefo ypatybėmis.

2017 m. pasirodė trys leidiniai, kuriuose pristatomi rajonų ar mažesnių regionų piliakalniai. Tai labai sveikintina iniciatyva, kurią iš dalies ar visiškai remia regionų savivaldybės ar krašto bendruomenės. Toks bendradarbiavimas skatina žmones domėtis savo apylinkių paveldu ir formuoja savimonę bei atmintį apie paveldo objektus, kuri vėliau persiduos ir kitoms kartoms.

Klaipėdos piliakalnių atlasas buvo išleistas antrą kartą (pirmoji laida pasirodė 2009 m.) jį papildžius naujais objektais⁹. Klaipėdos rajonas negali pasigirti piliakalnių gausa, čia iki 2017 m. identifiukuota 16 šių objektų. Tad ir piliakalniams pristatyti

⁶ *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. T. IV. Sud. Zenonas BAUBONIS, Darius STONČIUS, Egidijus ŠATAVIČIUS, Gintautas ZABIELA. Vilnius, 2017.

⁷ *Ibid.*, p. 74.

⁸ LUCHTANAS, Aleksiejus. Paminklas Lietuvos piliakalniams (Rec. kn.: *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*. T. I–III. Sud. Zenonas Baubonis, Gintautas Zabiela. Vilnius, 2005). *Lietuvos pilys*, 2005, t. 1, p. 112–113.

⁹ BAUBONIS, Zenonas; ZABIELA, Gintautas. *Klaipėdos rajono piliakalniai*. Klaipėda, 2017.

skirta knyga nėra stora, 84 puslapiai. Naujausias į šį sąvadą įtrauktas yra Kukuliškių piliakalnis, kuris buvo atrastas tik 2016 m. biologo Dariaus Stončiaus. Šis piliakalnis yra arčiausiai jūros esantis piliakalnis ir pirmasis archeologijos paveldo objektas Pajūrio regioniniame parke¹⁰.

Leidinyje pristatyti ir naujausi Jakų gynybinio įtvirtinimo tyrimų duomenys, nors šis objektas ir nėra laikomas tradiciniu piliakalniu. Tai apvalus iš žemės suformuotas įtvirtinimas, iškilęs vos 60 cm nuo žemės paviršiaus. Kol kas Jakų įtvirtinimo datavimas nėra aiškus. Analogijų aptinkama Estijoje ir Švedijoje, o datavimas svyruoja nuo I tūkstantmečio pr. Kr. iki Vikingų laikotarpio¹¹. 2012 m. nuskenavus jį magnetometru, pasirodė, kad įtvirtinimas suformuotas iš dviejų akmeninių sienų, kurios greičiausiai buvo sutvirtinamos dirvožemiu, o tai – išskirtinė konstrukcija Lietuvos kontekste. Tik du panašaus tipo įtvirtinimai buvo aptikti Auksūdyje ir Arsloje¹². Dar 2000 m. Vladas Žulkus iškėlė hipotezę, jog tai gali būti skandinaviškas įtvirtinimas¹³. Iš dalies tokios nuomonės laikosi ir kiti tyrėjai. Gaila, tačiau ši gana svarbi ir įdomi informacija į Klaipėdos rajono piliakalnių atlasą nebuvo įtraukta.

Šilalės rajono piliakalnių atlasas, kaip ir Klaipėdos rajono, buvo perleistas antrą kartą, papildant jį naujais duomenimis ir vaizdine medžiaga¹⁴. Bepilotėmis skraidyklėmis iš naujo nufotografuoti visi 34 Šilalės rajono piliakalniai. Šis rajonas didžiuojasi savo viduramžių piliakalniais: čia stūkso Medvėgalio piliakalnis, dabar jau plačiai auditorijai labiau žinomas Bilionių piliakalnis, kartais siejamas su hipotetine Pilėnų vieta. Ne mažiau įspūdingi ir Indijos ar Vilkų lauko piliakalniai. Labiausiai pradžiuogino prie kiekvieno piliakalnio pateiktos iš archyvų surinktos legendos ir padavimai. Be istorinių ir archeologinių duomenų, kiekvienas skaitytojas gali susipažinti ir su išlikusia gyvąja tradicija.

Galima paminėti, kad atlaso sudarytojai atsižvelgė į 2006 m. Aleksiejaus Luchtano recenzijoje pateiktą pastabą dėl piliakalniuose aptiktų radinių saugojimo vietos nurodymo objektų aprašuose. Šiame leidinyje nurodytos visų tyrinėtų piliakalnių radinių saugojimo vietos.

Mažiausios apimties piliakalnių sąvadas „Tauragnų krašto piliakalniai“ apima Tauragnų seniūnijos piliakalnius¹⁵. Šį leidinį parengė archeologė Dovilė Baltramiejūnaitė. Nors tai nedidelė teritorija, tačiau čia stūkso 13 piliakalnių. Šiame nedidelės apimties

¹⁰ Ibid., p. 8–9.

¹¹ MESSAL, Sebastian; ZABIELA, Gintautas; BLIUJENĖ, Audronė; JAROCKIS, Romas. Non-Destructive Methods in Field Archaeology in Lithuania: the First Results of a German-Lithuanian Project. In *Horizons of Archival Archaeology* (Archaeologia Baltica, vol. 21–22). Ed. by Audronė BLIUJENĖ. Klaipėda, 2015, p. 97.

¹² Ibid., p. 101.

¹³ ŽULKUS, Vladas. Die Völkerwanderung und die Westbalten. Die Entstehung der Kuren. *Archaeologia Baltica*, 2000, vol. 4, S. 89–108.

¹⁴ BAUBONIS, Zenonas; VIRŠILIENĖ, Jurgita; ZABIELA, Gintautas. *Šilalės rajono piliakalniai*. Vilnius, 2017, p. 11.

¹⁵ BALTRAMIEJŪNAITĖ, Dovilė. *Tauragnų krašto piliakalniai*. Tauragnai, 2017.

leidinyje pateikta ir Rytų Lietuvos piliakalnių tyrimų istorija, kuri suteikia galimybę įtraukti Tauragnų krašto piliakalnius į regioninį kontekstą ir suvokti jų išskirtinumą. Autorė taip pat yra surinkusi Valstybinės archeologijos komisijos XX a. 4-ajame dešimtmetyje inventorizuotų paveldo objektų archyvinę medžiagą. Šios piliakalnių anketo papildo turimas žinias apie objektus bei leidžia geriau suvokti piliakalnių svarbą ir tarpukario Lietuvoje.

Dar vienas leidinys, išvydęs dienos šviesą valstybės atkūrimo šimtmečio metais, skirtas piliakalniams, kurie buvo sutvarkyti nepriklausomoje Lietuvoje. Leidinį „Atgimę piliakalniai“ parengė Jurgita Viršilienė ir Gintautas Zabiela¹⁶. Simboliškai pasirinkta pristatyti 100 piliakalnių. Leidinys nėra mokslinis, tad čia nerasime išsamių pasakojimų apie piliakalnių tyrinėjimus ar kitų istorinių faktų. Knyga pradedama piliakalnių tvarkybos darbų istorija, išsamiai pristatant, kada, kaip ir kokios iniciatyvos buvo vykdomos, pateikiant duomenų ir iš tautosakos. Ši knyga skirta labiau piliakalniams populiarinti ir vietiniam turizmui skatinti. Greta piliakalnių aerofotografijų ir trumpų objektų aprašų pateikta ir greta esančios turizmo infrastruktūros informacija.

Prabėgus Piliakalnių metų ir valstybės atkūrimo šimtmečio šurmuliui, galima pasidžiaugti parodytomis iniciatyvomis ir išleistais spalvingais leidiniais. Šios publikacijos papildo mokslinį diskursą naujais duomenimis ir įžvalgomis, o plačiajai visuomenei suteikia naujų žinių ir didina pažintinę piliakalnių reikšmę. Norisi tikėti, kad formuojant visuomenės ir kultūros paveldo politiką mokslininkų pristatyta piliakalnių reikšmė nebus pamiršta, ir ateityje sulauksime dar ne vieno leidinio ir nepažintų piliakalnių archeologinių bei tvarkybos darbų.

¹⁶ VIRŠILIENĖ, Jurgita; ZABIELA, Gintautas. *Atgimę piliakalniai*. Vilnius, 2018.